

מעוז התלמוד

הוא

מאמר התנצלות נגד כותבי פלסתר, ומוציאי דבה על

התלמוד והשלחו ערוך:

סאתי

יצחק מרגליות

בלא"א מו"ל הרב הג' ר' אליהו מרגליות ולה"ה .

החושבים להשכיח את עמי את שמי
בחלומותם אשר יספרו איש לרעהו
כאשר שכחו אבותם את שמי בבעל:
(ירמיה כ"ג כ"ז)

הועתק והוכנס לאינטרנט
www.hebrewbooks.org
ע"י חיים תשס"ט

ברפוס ר' יצחק גאלרסאן נ"י

שנת תרכ"ט לפ"ק .

Моисей гатамудъ

въ Типографіи И Гольдмана.

1869.

א

צדיק הראשון בריבו
ובא רעהו וחקרו. (משלי י"ח י"ז).

התבל ורבבות העולמים המעופפים במרחביה, הרוח או האויר, או גשם הזך, הרך והכפוף, הנעלב והנרחה מפני כל חומס צומח וכל בשר; הן הוא המעטה כל נמצא אשר בשמים ובארץ; הן הוא הטוב והמטיב, אשר פתחו פתוח לאסוף כל גולד בחיקו, הסובל ומעלים עין מסורריו; הן הוא יספוג כל ריח טוב, מצרף ומטהר, העולה לשמים שיאו, אבל ישא כמו כן את צחנת המבאישים; זבובי-מות, עש וסם, רקב כל דבר אשר בארץ. המון גלגלוי ירעימו בשמים קולם, כגנבים יעלו ובאו אל תוך כל כלי, אל תוך רבבות תאי האדם הפנימים והנסתרים מכל עין רואי; כשליש יפתח ויסגור דלתי נשמת-האדם, יבוא ויצא, יצא ויבוא, ואל מקום שהרוח הולך, שם ישוב ללכת, מבלי אשר ידע האדם להזהר. בחיק הרוח, ישכב האדם, ינוח, ינוע כאות נפשו; על דברתו, יאכל וישתה, גם יעבור ארחות ימים, יולד ויחיה, גם שאריתו אחרי מותו יצפון וישמור ככבת עינו, לכל ישחק בו האסם האכזרי, יתגמלו ויפרידו ליצורים שונים, ויניעם נוע לכל פאה; יש אשר ישאיר בעמקי הארמה מטה מטה, ויש אשר ישא גבוה על גבוה בכנפי הכרוב, מבלי לשלוט עליה

מאומה

מאומה, — והיא נשמת האדם ההקוקה במרכבת אל שדי ,
כמראה החשמל .

אבל בהיות האדם ניגבל בנגב-חמר גבהו , והנפש הזכה
כלואה בתוך הנוף , זה בית-כלאה . הלא רק בעד אשנבי
וחרכי הכלא , תשקף הנפש כמו כן השקפה מנבלת , הלא
המה החושים חמשה . הן הנה ארובות הבית , אשר בהם ,
יראה , יקשיב , ימשש , יטעם ויריח , כל דבר וכל גמצא
אשר בארץ .

כל גמצא הנתון תחת סוג חמשת החושים , ר"ל אשר עליו
ישלוט האדם בחושי, הן הוא הנקרא „ט ב ע" (נאמור) . אבל
דבר אשר לא ישיגוהו משיגי החושים , הן דבר כזה יצא
מכלל המבע, ונכנס תחת סוג „ס ת ר י ה ט ב ע" (געהייסנים
דער נאמור) .

כאשר נשים עין השקפה , בד"ס על תכונת אבן-השוואב
(מאנגעט) . הלא נשוב נראה בו נפלאות , ככחו הנעלם ;
כמו כח-המושך שבו, ומנמיותיו לפאת צפון . וכאשר נתור
לדרוש אתרי הכח הנעלם הזה, בעזרת חמשת החושים אשר בנו,
הלא לא יהיה ביכולתנו להשיגו בשום פנים, מפאת שאיט נכנס
בגדר הראות , השמע , המישוש , הטעם , או הריח .
יען שאין הבדל בשום צד , בין ברזל הפשוט ובין ברזל
המאנגעטי .

פה ראינו כי האדם מנכל הוא כמבעו , ואין חמשת חושי
מספיקים לו להשיג את כל הדברים הטבעיים בעולם השפל-
וכל אחד יודה מעתה , כי כן ההכרח היה לאדם, להיות לו
חוש ששי נוסף על חושי, כמו ישוכרו זה איזה חכמי הטבע.
אבל מה יהיה שם החוש החדש ? הלא אין כל אחד מבני
האדם בעלי הגבול שידעהו .

הדברים

הדברים הנעלמים מסוג סתרי הטבע, שאינם נכנסים בגדר החושים, מוכרחים להכנס בגדר ההשערה (היפאטזהעזע). — ההשערה אינה מאוסמת במופת הנדסי מצד עצמה, אבל על ידה יתישבו כמה שינויים והשכתות רבות היוצאים מכלל חקת הטבע. אבל השערה גרידא, ר"ל מי שאומר ככל העולה על רוחו, ואילו שיאמרנה במיני חרודים של שכל ותריוצות, אינה אלא השערה דמינית לכר; כי השכל הוא אמת, והאמת אינה אלא אחת, והיא חותמו של הקב"ה. האמינה באל הכיור, בתורה מן השמים, בביאור שרשי התורה, וביתר עקרי הדת; הלא היא מן הדברים שאינם נכנסים בגדר החושים כלל. רק הכחות הנעלמים, יתחייבו במציאותם ע"י ראייה מוחשית בהנהגת העולם בכלל ובפרט, ובהשגחת הכורא על כל היצורים, כאמר, וראית את אחורי לפני לא יראו" והלא המה יחייבוני להאמין בכל העקרים, ולא להתפרץ ולכפיר בשאט בנפש; וכמו שאמר הרמב"ם ז"ל: „הקבלה והמעשה שני עמודים גדולים בהוראה, וכל הפורש מהם פורש כחיו"י, והענינים נכראו לפניו ולא לאחור" .

המכחיש בכל אלה וכופר בכל, באל המיוחד, ובתורה מן השמים, דומה למכחיש שאין לאבן השואב כח-המושך ויתר סגולותיו, והמכחיש הזה קרוב להיות סקעפטיק להכחיש גם את עצמו, ורתוי כאלו לא בא לעולם:

והנה המבקש ע"ז מופתיות הנדסיות, הרי הוא כמבקש שיהיה לו הוש ששני נוסף על חושיו. וכמו שכתב הרמב"ן ז"ל (בהקדמה לסדר זרעים בס' המלחמית) ז"ל: „כי יודע כל לומד תלמודו, שאין במחלוקת מפרשיו ראיות נמירות, ולא ברוב קישיות חלוטיות, שאין בחכמה הזאת מופת ברור, כגון חשבוני התשבורות ונסיוני התכינה, אבל נשים כל מאדנו ודינו מכל מחלוקת

מחלוקה בהרחיק אחת מן הרעות במכרות מכרעות, ונרחק עליה השמועות, ונשים יתרון הכשר לבעל דינה, מפשטי ההלכות והוגן הסוגיות עם הסכמת השכל הנכון, וזאת תכלית יכלתנו וכונת כל חכם וירא האלהים בחכמת הגמרא". עכ"ל המהור.

והנה הלומד לשמה, הוא הלומד ע"מ ללמד לשמור ולעשות את כל דברי תלמוד תורת ה' אלהינו; לא יבקש בלמודיו מופתים הנרסיים, כמו בחשבוני התשבורות, כאמור; רק יספיק לו בהשערות צורקות מאת התלמוד ומפרשיו, כדברי הרמב"ן ז"ל. אבל מי שאינו מודה בזה כלל, ובאין לב-טהור יכנס לפרדם הזה, ויחפוץ לטהר את השרץ בק"נ מעמים, כי זו כחו למתור בהשערות דמיוניות בלי קץ וגבול; הלא זה האיש ידענו מה היה לו, כי רק התאוה הסתו כרוב לקתה, לפיכך בועט בתורה ובמקבליה, מטות דברים כלפי מעלה ודורש באגדות של דופי. ודברים כאלה נפשו של המין מחמדתן, כי מצא מין את מינו וניעור. וידענו אשר אם נביא לו ראיות כל היום כלו, ונעיד לו טאה עדים כשרים ונאמנים, הוא באולתו יחזיק ולא ירפה; ואם נשיב לו באחת ויקבלנו לשעתו, הרי למחר וליומא אחרא, יוסיף דברי עמל ואון אחר. כי הלא שערי השערות דמיוניות לא ננעלו, וברית כרותה לקלות הרעת שתתקבל.

מה רבו היום אנהבי הדרישה והחקירה החפשית בתורה! לפנינו בישראל, החכמים הגדולים הן המה היו לבדם המחוקקים בישורון, להם לבדם נתן השבט לרדות בעם, להורות בין דם לדם, ובין דין לדין, בין אסור למותר, ובין פטור לחיוב. ועתה נהפכה פתאום שפה ברורה על כל מתי העם, והיו כלם חוקרים-חפשים. ואחר עשר גליות שגלו מנהדרין, נושבו

היום

היום בשוקים ובחנויות, שופטים וסנהדרין לרכבות; והעלם אשר ידוע ידע היום לקרא מעט, ולכתוב כתיבה בלתי תמה בשפת לועזי, לפתע פתאום יעשה תפשי ויחוקק מחוקק בישראל. כאלה וכאלה צאן ההרגה, עומדים צפופים בכל שערי השוקים והחנויות, ומשתחיים רוחים אל לבם הזונה, ומפלפלים בחפשית-התורה. כלל גדול אמרו לעשות בכל עניניהם שלא כרצון חכמים, וכל המוסף בלצנות הרי זה משובח.

והנה כל הכתות ממיני המתברים והמבקרים בפנת חקירה החפשית, זה דרכם למו להציב ידם על מטרה ידועה אשר אליה ירוכו חציהם, ויאמינו בנפשם להרוס את השתות, ולעקור את הכל. ע"כ ידעו כי כלנו בקיאים במעשה ידיהם של אלו, בסתר לבם יאמרו אין תורה מן השמים, ודק בפרהסיא יתראו כמאמינים בתורת משה ובתושבע"פ, ויתקשו באיזה טאמר מן התלמוד או הש"ע, לדרוש בהיות לקנטור, ולגלות פנים בתורה שלא כהלכה.

ב

והודעת להם את הדרך אשר ילכו בה (שמות י"ח כ'), זה תלמוד תורה (ילקוט רמז ע"ד).

התלמוד, הוא שם כולל המשנה אשר סדרה רבינו הקדוש

הקדוש—והנמדא היינו טעמי המשנה ותירוצי משניות הסותרות זו את זו (רש"י נרכוח דף י"ח:) ר"ל המשנה והגמרא יחד, נקראו בשם "תלמוד" (ס' זרובנל נד 42).

התלמוד, זה ספר עתיק ימים, אשר בו ישראל יתפאר, והוא כלול בענינים רבים עצמו מספר. — אספת הענינים אשר נקבצו וכאו בספר הקדוש הזה, יעידון ויגידון על תפארת חכמיו וכוניו הנפלאים, אלה אשר ירו אבן פנתו. רבים המה הפירושים אשר נאמרו ונשנו בו, מיום תחיבת התלמוד עד היום הזה. מהם ההולכים בגדר הקבלה (ה) ומהם בגדר הסברא (ו). אבל עוד יש לשום עין על תמינתו החיצונית; היינו: לנתח סדריו ועניניו, לחלקהו לענפיו, לסעיפיו, ולפארותיו, אשר תסתעפנה על כל גדותיו. ואם גם בזה חוברו ספרים מן הקדמינים (ג) בכל זאת מעטים המה לעובת סוג הפירושים. וגם אנתנו ידענו כי לא גם עלינו המלאכה לגמור, לא ספר אחד או שנים יספיקו לבאר ארחותיו וכל עלילותיו.

תועלת כפולה יש במין השני שזכרנו בנתיח סדריו: (א) למען העריך סדר למוד התלמוד בגדר מדעי (סיסטעמא-מיש). ותועלתו נודעה לחכמי הזמן. (ב) עי"ז נשכיל להשיב תשובות נאמנות למהרפיו ומגרפיו, בין לשואלים בגדר כללי, או בגדר פרטי, להלעיג על אחת מן הדרשות, כמובן וכנודע למבקרים הנאמנים, בלי משוא-פנים (אונפארטהיישע).
אבל

(ה) כמו שאמרו התו' והש"ך על דברי ר"ח (גאון) ד"ק מינהו.
(ו) כמו רוב פירושי בעלי התוס'. (ג) כמו ספר מצוא התלמוד לר"ם הנגיד זלה"ה, וס' יצן שמועה, והומיהס.

אבל אין דעתנו בזה להרחיב דברינו בחכיר ספר כזה, אשר כבד הוא מעשוהו לאיש אחר פרטיו לברו, ואף כי להשתרע פה, במאמר אחד קצר. אך בכל זאת נזכיר פה איזה פרטים מן הסדר, למען יראו חכמי הזמן ויוסיפו לקח, לחבר מענין הזה חבורים טובים ומעילים, למען יסוגו אחור המבקרים בשאט בנפש, ולא יעפילו להרוס ולבלע את הקדש. כי ישערו בנפשם את גודל הענין באיכותו ובכמותו, וישוּבו גם המה להעריך את התלמוד ולהקדישו, ולא ישוּבו עוד לכסלה. המבקר הנאמן עיניו תהיינה פתוחות, לראות באיספלקריא המאירה על אבן אחת בשבעה עינים. הן הוא ימצא הפנינים בים התלמוד, ע"פ תהום רבה, ויסיר את כל החרסים אשר שמו עליו שונאיו ומנדיו, מיום הוסרו עד היום הזה. הן הוא ישקף ויתבונן בעין חודרת על דברים רבים, היינו: א) סדר התיסרותו. ב) כיצד נכתב. ג) מתי נכתב. ד) סדר הקבלה הנאמנה. ה) סדר תנאים ואמוראים. ו) סדר רבנן סבוראי והגאונים. ז) דקדוק לשון המשנה. ח) לשון הגמרא ושמות המושכלים (דיא קונסט ווערטער). ט) ההלכות. י) האגרות וכל מפלגותיהם. יא) חכמת הטבע והרפואה התלמודית. יב) חכמת התכונה וחשבון תקופות ומולדות. יג) ידיעת דברי הימים. יד) ביאורי המקראות לפי פשטן (עקסענעזע) ע"פ סדנת דר"י וע"פ הנתיבות של ר"א בנו שריה"ג (ד). טו) המשלים

(ד) ועלינו להחזיק טובה להרב המנוח מהר"ל ק"צ שהזיח לאור צריחת דל"ב"מ צס' ל"ע ווילנא תקפ"ב, ובהוספה מרובה בהערות מאת הגאון רש"ש ובנו הרב רמ"ש, והרב הג' ר"ב ל"י, ווילנא סרו"ט. וכל קורא צדק יראה עד כמה השכילו רז"ל בפשוטן של מקראות.

המשלים והמליצות אשר נקבצו ובאו בו ממשלי הקדמונים (ה).
 (ז) התפלות, ההספדים, והשירים, הכתובים על סהרת
 לשון הקדש, ואשר על ידם תתעשר הספרות העברית בכמה
 סלים והוראות חדשות (ו). (ז) חילוק מתוריו (עפאָכען) אשר
 עברו עליו; היינו לדעת ולהתכונן על רוח הלאומי (נאטיאָ-
 נאָלגייסט) של אומתנו הישראלית, ורוח העמים אשר ישבו
 בתוכם בכל זמן (ז). היינו: (1) מתור-המשנה, (2) הגמרא.
 (3) הסבוראי. (4) מתור הגאונים עד האחרון שבהם הוא
 הרי"ף ז"ל. (5) מתור הרבנים הפוסקים ממשך רבינו (רמב"ם
 ז"ל) עד משה רבינו (הרמ"א ז"ל). (6) מתור מפרשי הפוסקים
 ומצב חכמת ישראל, למודי הקבלה, העיונית והמעשית,
 היינו מוזמן התיי"ט ותלמידי הרמ"א עד היום הזה. (ח) תועליות
 הרבות, אשר פעל ועשה התלמוד הקדוש, למחויקים בו באמת
 ואמונה, מיום הוסרו עד היום הזה; אשר כל לשון תלא
 לפורטם, ואם יקבצו, דרושים הלא גם המת לספר שלם.
 "היהודים הפוזרים בכל ארבע כנפות הארץ, אשר היו פוזרים
 ובדודים תחת עול סובלה של רומי, בכל זאת כלהם תק אחד
 שמרו, ולא שינו את תפקידם", כדברי ספר מפורסם אחד,
 בן הדור הזה (500-640) (ח). אשר רק ע"י התלמוד התקשרו
 לבות

(ה) כמו משלי שועלים, ודאמרי אינשי, לרוב נש"ם, ותועלתם
 ידועה. (ו) כמו אם בארזים נפלה שלהבת כו', רוני רוני השעה כו',
 ארץ לבי גדלה שטעוניה כו', ורבים דומיהם.
 (ז) אשר לעומת זה יעריך המבקר את המאמרים השונים אשר
 נקבצו בתלמוד, הנרחים זרים בראשית ההסקפה, ואשר על ידי זה
 יותרו ספיקותיהם על פי משפט הישר, בלי כל ספקוק. (ח) נעשיכטע

לבות הרחוקים, ולא נכבה גחלת ישראל (ס). ע"פ חקיו ומנהגיו אשר שם לנם על כל יהודי, ויהיו ישראל מצוינים בכל ארצות פזוריהם.

המחזיק בתלמוד באמונת לבו השלם, זהיר הוא מהנאת רע, שומר פיו מלהיות זולל וסובא, ולשונו מדבר רכיל ותהפוכות (רמנ"ס ה' דעת), נקי הוא מכל תאוה עזה (ליידענשאפֿט), נזהר הוא מן העריות וכל אבזרייהו, ממשיכת ערלה, ומן המחלה הנורעה, אשר היא כעכם המושך וכאבן השואב אל מוסר אויל לשנות מאמרי דעת.—התלמוד הקדוש, הורה ליהודי, להיות נכנע, נעלב ואינו עולב, שומע חרפתו ואינו משיב. התלמוד הקדוש נטע רוח-נאמן באומה הישראלית, להיות סרים למשמעת המלכים והשרים, להיות זהירים ברשות; לקיים פקודיהם, לשלם המס המוטל עליהם, שלא להבריא המכס, להתפלל בשלומה של מלכות, שלא להתפרץ חלילה מעל אדוניהם (י). עדים המה כל הפקודים הנאמנים, אשר הורישו לנו חז"ל, במקומות רבים בים התלמוד, ואשר ראה ראינו, שהתלמוד כלו אומר אהבה ושלוס לכל המין האנושי" (יא) ועדים המה ספרי דה"י, אשר מעולם לא שמענו

דער יודען להד"ר גראעטן פֿער זאנד, נד 42. (ס) ואשר על ידי זה השכילו אנשי כנסת הגדולה לתקן התפלות דוקא בלשון הקדש, כדי שיחפלו כל ישראל בזרנות פזוריהם בשפה אחת ודברים אחדים (ראה חבדורה"ס בהקדמתו), וכל מי שיש בו ריח פאטריאטיזמוס, לא יאבה לשנות מעמה, להחפול בכל לשון.

(י) כתובות קי"א, ג' שבעות השביע הקב"ה לישראל... ואחת שלא ימרדו באומות העולם. (יא) כמבואר בכמה משניות הגאונים ובספר היקר זרובבל, ולא כבעל הארחות, שפקק גם ע"ז.

שמענו ולא ראינו (יב), שעשו היהודים הפזורים, איזה קשר או מרידה בכל ארצות פזוריהם נגד מלכיהם ושריהם. ועוד יתר תועלויות רבות דומיהם. (יט) הלא לנו לצייר בדעתנו את רוב התלאות והצרות אשר סבלו היהודים ע"ד דביקותם באמינותם (מארטיראלאגיע). ועל דבר אשר החזיקו במעוז התלמוד. מה רבו משטיניו עצמו מספיד, ומה רבו מענותיהם. רכוא רבבות קמגורים בכל רוח ורוח, הן מן הצדוקים והכיתוסים, ומן הרשעים כאייזענמענגער ודומיהם. אבל עוד לנו לאסיף כמו כן את מצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד, הן מחכמי ישראל, והן מחכמי או"ה (יג). (כ) עוד יש לשום עין על כל דרכי הליכות התלמוד, המיוסדים על אדני סו, להבין ולדעת דרך הראשונים בעלי מגלות הסתרים, המשניות ובריותות הקדומות, ואיך השתמשו מסדרי התלמוד האחרונים בהם, אשר לגודל ישרת לבם המהור, לא שינו את צורתם הראשונה, לתועלת חקרי קדמוניות, רק הביאום כפי שמצאום בארנינאל הראשון, ובצדום הגיהו כה שהגיהו, ע"פ שכלם הישר, וכן ביתר הליכותיהם, בשינוי לשון המסכתות, ועוד יתר דברים רבים דומיהם (יד).

(יב) וכגון דא הוי ראייה (עש"ך ח"מ סי' ל"ז ס"ק ל"ח).
(יג) כמו האדון מיכעלים, עיין זרובבל מנחם ד' 21. (יד) ועד"ז
זבן אמרס ז"ל (ב"ק ל"ט:), "ת"ר שור חש"ו שנגח ר' יעקב משלם
ח"ג. והקשו ר"י מאי עבידתיה אלא אימא ר' יעקב אומר" אשר קשה
להולמו בראשית ההשקפה, ונכון הוא לפי הכלל, שהביאו אח
הברייתא כלורתא מבלי שנות כה מאומה, ואח"כ הגיהו בלדס. והקשו
על השאר.

ג

חזו שוא וקסם כזב, האומרים
נאום ה' וה' לא שלחם, ויחלו
לקים דבר: (יהזקאל י"ג ו').

המבקרים מעולם, אשר נתנו לבם לבקר את התלמוד,
יתפרדו לכמה מינים שונים. יש מהם שבאו לחלוק על
הקבלה כולה, והם המבקרים הקדמונים, כמו השומרונים,
הצדוקים, הביתוסים, והקראים, אשר התחכבו לעקור את
התלמוד בעודנו באבו, עוד בראשית אביב ימי חלדו.
ולתכלית זאת הקיטו בתי אבידן רבים, למען העריך וכוחיהם
ביד רמה. ועל אלה כבר נמצאים כמה תשובות מכפיקים
בתלמוד עצמו; ואשר הרוב מן הכתות האלה, הוגו הלאה מן
המסילה ונדרחו אחרי שרירות לבם, הלאה מן המצרה, כי
פרצו בבקורת ויעבורו, להכחיש גם בתורת-משה. כי באמת
החולק על הקבלה ובביאור אחד משרשי המצות, והנוטה
מהגיון דברי הסופרים, סופו להכחיש גם בתורת משה, כי
יכה על הכפתור וידעשו הספים. והמבקרים ממין הזה, האף
אמנם יתכן להיות, אשר עוד לא שורשו מארץ חיים, ועוד
השאירו רושמיהם העתיקים בלבות איזה כאחב"י, כמו כת
הרעפארמען בחו"ל, בכל זאת אין אחריותם עלינו, כי אלה
וכאלה רחוקים המה מגדר הבקורת על צד הויכוח, ובכ"ס
שאין יד עדיהם משגת לבא במשפט על כל נעלם, יבא צר-
החופשה אשר בלבם, ויכריע בחזקת היר, לאמר: אין לנו
חלק

חלק בתורה ולא נחלה בתלמוד", ולכופרים בעיקר, כבר אמר התלמוד והזהירנו שלא לענותם דבר, דכש"כ דפקוד טפ"י".
 ויש מן המבקרים שאינם חולקים על כל התלמוד כולו, רק לחלק יצאו, לאמר שמועה זו נאה וזו אינה נאה, את האגדות ידוהו בחוקת היר, ויאמרו כי מן הלצנים נכתבו, ויאמינו בנפשם, כי חכמים המה יותר מן רבנן סבוראי, והגאונים, ורבינו מעריה בראשם—אשר לדעת קצת נכתב התלמוד בזמנם—וטעו לאסוף כל האסופות בלי דרישה ובלי חקירה, והוציאו לעז גם על איזה כוגים מן ההלכות. אבל גם בזה אין קצה לרוב החבורים שנחברו למען הצדק את התלמוד, כמו ספרי הרמב"ם, הרמב"ן, בעל עקירה, עקרים, רלב"ג, ורומיהם, ובכ"מ ובכל זמן שפקרו-המינים, שם אתה מוצא תשובתם בצדם, אשר השבילו חכמי כל דור ודור, וחברו ספרים יקרים, לסתום פיות המשטינים והמקטרגים בתשובות אמיתיות ונכונות בלי ספק, לקיים מה שנאמר: "רא"א הוא שקוד (פו) ללמוד תורה ודע מה שתשיב לאפיקורוס".
 והנה יש מן המבקרים המחזיקים בתלמוד למראה עין, ביטין דוחה ובשמאל מקרבת, למען המשיך לבות ילדי בני; לוחמים נגד המסטינים בסמני טהרה, ובקרבת ישיבו ארבע, לחלוק על פסקי שלחן הערוך, ויוציאו עליו לעז שאינו לפי רוח התלמוד. ויתאמרו בזה, שאינם חולקים על התלמוד, רק מבקשים (בדברים כמדקרות חרב) מאת הרבנים, להסיר את השלחן המהור מהיכל ה', ולשום תמורתו שלחן בלחם מנואל

(פו) לדעת מ"ש (כחוכות מ"ג): שקוד מנו שמואל, יתכן שנקרא כן ע"ש שהיה משיב תמיד למינים דברים נכוחים. ובספרי שרשי ה' י

מנואל. פנה חדשה היא בגדר הבקורת, אשר פשתה כספחת ברור הזה. אבל המעמיק בדבריהם ישוב יראה, כי הצטיידו במסוה אמונת שוא, והמה בקשו לעקור את הכל. ואלה וכיוצא באלה, הן המה צאצאי מורדי האור אשר קמו באשכנז, זה ערך חמשים שנה. וחברו ספרים אשר נקבו בשמות קנאת אמת, ואור הנגה. שם התפארו בלבם הנבער מדעת, לככות נחלת התורה והמצוה מלב ישראל, והראו מתוך דברי הש"ס והפוסקים הראשונים והאחרונים, כי העו מדרך הישר כל גדולי ישראל במנהגיהם זה קרוב לאלפים שנה. אבל כבר קם נגדם הגאון מחבר ס' צרור החיים (פז) וקדש ש"ש ברבים, והוכיח זיופם שזייפו להפיץ בישראל תשובות מזויפות מאת רבני איטליא אשר לא היו ולא נבראו. וכן בשנת 1839 נדפסו כמה קונטרסים בלונדון, הנקראים בשם נתיבות עולם. ובהם טענות ומענות אשר כבר נשנו ונאמרו בספרי הקראים והשבתאים, וגם מקצת מתנגדים חדשים מבני ישראל וזולתם, וכן מאיווענמענגר וקיצריני אשר תאונים הלאו. וגם נגדם קם החכם המפור' ר' יצחק בער לעווינזאהן, בס' אחיה שלוני החוזה, ובס' זרובבל, וסתום פיהם בדברים נמרצים וישרים המקובלים מן הדעת והשכל. והנה אם ישימו המבקרים לנכח פניהם את כל הרשימה אשר

יחזאר חי"ה בארוכה. (פז) ס' צרור החיים, כולל ע' שו"ח. (1) קול השיר. (2) עונה לחש. (3) ספתי ישנים. (4) לשון חש. (5) בישיש חכמה. (6) שפה נכריה. (7) נגינות נגן. (8) כסוי חמאה. (9) קץ הימין, חברתיו אני הנעיר חברהם באחמ"ו הגאון מוה' ארי' ליב זללה"ה, נושא על כתף עבודת ה' לתורה ולחשודה בק"ק עמדין יע"א, באמשטרדס ה' תק"פ.

אשר רשמתי למעלה (פרק 3'), ואשר אינה מדוברת רק בדרך כלל, ואשר עוד סעיפיה וסעיפי סעיפיה רבו לאין כפידוח; ואם יעריך אז את כל טענותיו אחת מיל אחת, במשפט צדק אמנה אימן, הלא אז יראה כי כל שאלותיו וטענותיו תהיינה במלות ומבוטלות לא שרירין ולא קיימין. יש מהם שיבוטלו בגדר המקום, ויש שיבוטלו כפאת גדר הזמן, ויש כגדר דרכי הגיון התלמודי 'כו' כו', ורבים דומיהם.

ולחנם טרחו ויגעו איזה מאחב"י לענות את האספסוף אשר בקאסעל כאולתם, כי מי לא יבין אשר לא יתכן דרך רשע כזה, למצא מסכימים בקהל עדת ישראל; כי אם באו לעקור תושבע"פ, הלא ירגמו כצחור אבן במרגמה מצרור החיים. ואם באו לעקור את הכל כצרי יהודה ובנימין, הלא אמור יאמר להם זרובבל אשר גם מחוקקים לעמים לא באו לבטל מן התורה אף קוצו של יו"ד, והנה בקשו לעקור את הכל. אמנם השאור שבעיסה אשר החמיצו בני דור הפרוץ זה לפני חמשים שנה, העלה שיאור וסידוק כקרני חגבים גם בימינו. אלה יש אשר יהינו גם היום ויעפילו לעלות אל הר סיני, להכחיש כל הל"מ"ם, יתיצבו הכן במערכות ישראל לצאת חלוצים במלחמה, ולהתעות ילדי ישורון. בחלקת לשון נכריה, ויציבו בחינות לעקור את הקבלה, ולבטל דברי השולחן ערוך, כמצאם איזה דברים בפירושי הפוסקים הניבעים מספרי הקבלה, ושבו גם היום להעתיק מן התלמוד איזה דברים אלגאריים, להבאיש את ריחו בעיני תינוקות של בית רבן. והנה הנער העברי אשר לא ידע עוד קרוא ספרי המשטינים והמצדיקים, בעידו בכפו יבלעם, כדרך כל עולל אשר כעיד פרא יולד; הן הוא לא ישקול בפ"ס, האם צדקו דברי המחרף, הכתובים על מהרת לשון הקדש, והנדפסים על

על ספר מכתב-עתי, רק ישמח לדברי המחרף, יקרא ויתקצף על אבותיו אשר העמיסו על נפשו את עול תלמוד הקשה, יקלל במורתו ובאלהיו. זה חלק ילדי ישורון הקוראים דברים כאלה, וזה פרי מחבריהם.

ע"כ שתי הלום אל חכי שופר, והגני קורא אליכם ילדי ישורון בשם ה' צבאות, שמעו נא לדברי אבותיכם האמינים על ברכי התורה, המסורה לנו מדור דור, מאבות זקני האומה שהיו כלם זקנים, חכמים, נבונים, פילוסופים, תובנים, חוקרים טבעיים, ומה שאחר הטבע, וכלם ידעו את התורה, וכלם עשו באימה וביראה רצון קונם.—השמרו מן המעריצים את התלמוד למראה עין ומציאים דבה על הפוסקים בעלי השו"ע! בינו נא מי המה ראשי הפוסקים אשר יצאו ללחום נגדם, האלפסי! הרמב"ם! הרא"ש! הטור! הב"י! בעל המפה! ומי המה תלמידיהם? אשר רובם ככולם עסקו בחכמות חיצוניות נוסף על תלמודם (ז). ולא תסורו מאחרי ה' אלהיכם ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם, לא תשמעו לכל הדברים אשר יבאישו את התלמוד ואת השלחן ערוך, שונאים ומנדיכם. לא תאמינו לאלה המחשיאים עלימו דברים אשר לא כן, כי שקר נפכם חרו ורוח.

(ז) הרמב"ם נודע. הרי"ף נמלא ג"כ בחבורו דברים מבוחרים ע"ד חכמת הלשון. ר"י הישראלי חזר ס' יסוד עולם לנקשת רבו הרא"ש ז"ל. הרמ"א נודע בחבורו תורת העולה ובשו"ת שלו להרש"ל, כי עסק בחכמת חילוניות. וכן תלמידו ר' דוד גאנז חזר ס' נמח דוד, וס' נחמד ונעים על החכונה; ורבים דומיהם.

ד

אל תען כסיל כאולתו פן תשוה לו גם
אתה. ענה כסיל כאולתו פן יהיה חכם
בעיניו. (משלי כ"ו ד' ה')

אל תען בעירך, ענה שלא בעירך.
(רשב"ץ במג"א ע"ט מדכ"ט משלי).

המבקרים ממינים הנוכרים, רבים המה-המפרצים גם
ברור הזה. והנה זה לא כבר, ראה ראינו גדר הבקורת
ממין השלישי הנוכר לעיל (פרק ג'), והנה במכתב עתי המליץ
(יח) קם אחד ויעבר קול במחנה העברים; אין קול ענות
גבורה, ואין קול ענות חלושה, רק קול לו קול קורא אלי.
מערכות הרבנים, במאמרו, נוספות לארחות התלמוד
(יט) בשנותו את טעמו (כ) ואת שמו (כא), לשנות את הש"ע,
זה

(יח) ש"ז מן 8 N° עד 12 N° והרב המו"ל העיר שם כי נחשב אללו
המאמר ג' חדשים מטעמים שונים (?). (יט) מאמרו ארחות התלמוד
הוליא לאור במליץ בשנה העברה. (כ) בארחותיו שם מסרמו להנדיק את
התלמוד נגד טענות בעל בחינת הקבלה, ונוספותיו החסך לדבר
סרה על השו"ע, ובדרך העברה גם על התלמוד. (כא) בארחותיו
כנה ח"ע הערליכטסזאכן, ונוספותיו ליליענבלום, והוא הוא, וכפי
שמעתי שם משפחתו הנכון הוא באגד ער א"ו.

זה ספר שלחן הטהור אשר לפני ה', אשר מימיו. אנו שותים זה רבות בשנים, בהביאו איזה מאמרים קטועים, הבלתי נוסדים ע"ד הטבעית, והנובעים מספרי הקבלה; ומהן אשר מצא סותרם מן התלמוד, ובזה יסיר את קדושת השו"ע, לגלגל עליו ענן ואבק וחשכת צלמות; ויגזר אומר, כי לא נוסד על רוח התלמוד, ויתברך במעטתיו כי תעצובות הנה, עד שהרהיב עוז בנפשו, להרעיש את הרבנים מכסאותם לדרוש מידם ש"ע חדש.

וכאשר עברנו על כל דבריו, וראינו שאין בהם ממש, האמת נגיד כי היטב חרה לנו ע"ז, לאמר איך יעזו איש אחר פרטי, לפרסם רעיון משחת כזה במחנה העברים ע"י מכתב-עתי, בעיני כל עם הארץ. כי לא כל אדם מוכשר להיות רעפארמאטאר, והן הן הדברים הראויים להיות נדברים, רק בסוד יראים, צדיקים, חכמים ונבונים, הרחוקים כתאוות, הרחוקים מתנף ומשוא פנים והשלמים בכל המדות, ואשר אלו בודאי לא יבטלו אף קיצו של יו"ד מן הדינים העקרים שבשו"ע; ולא להשמיע דברים זרים כאלה במכתב-עתי לפני מחרות בלבנה. ועתה מה יענו הבערים ע"ז: „אין לנו עוד חלק בשו"ע ולא נחלה בתורת אל שדי"!!

והנה כל בעל שכל ישר, הלא ירא ויבין לאשורו, כי כל הדברים אשר הוא מנבב עלינו, הוא וכיוצא בו, כבר מיושבים הם בדרך כלל, ע"פ היסודות הנאמנים, אשר זכרנו למעלה (ס' ז'). אבל למען לא יתפארו עלינו שנית כי חסרי תשובות אנחנו, ע"כ שמנו מנמתנו הלום, להשיב על איזה מן המענות של המערערים האחרים, ועל איזה מבעל הנוספות בדרך פרט. ות"ל יש אתנו חבילות חבילות של תשובות נאמנות, הבנויות על יסודי האמת והאמונה. ואולם באיזה

מן הפרטים אשר נזכיר פה, הלא ידא ויששומט כל קורא נאמן, כפי רחב לבו המהור, אשר כל הטענות בלן, הן ותולדותיהן, ותולדות תולדותיהן כיוצא בהן, במלין ומבוטלין, לא שרדין ולא קיימין, ואין כל אפל ואין כל אבק, אשר יוכל להאפיל את שמי התלמוד והשריע, וכאשר תעבור גם רוח קל של משפט צדק, כעברה ותטהר, ואוהביו יזהירו כצאת השמש בנבורתו.

והנה לא בסופה ולא בסערה דרכנו בזה, לצאת חלילה לקראת נשק, בתרופים וגרופים הנונעים אל עצמות (דיא פערזאנליכקייט) של כל מערער, כי ידענו אשר לא תהיה הפארתנו על הדרך ההיא; אבל כל מגמתנו להשיב לכל טיעון ומסית בדברים שקולים ונמרצים הנונעים לחכלית הענין, ולא פלטה קולמסנו רק איזה דברים שנונים, כפי איכות חיוב הבקורת לבר. וזה החלי בשם הי"ת.

(א) יש אנשי און, הלא המה בעלי ברית האלדהיים ורעיו, אשר הטילו ספק בתורת משה ואמרו: „כי נאבדה סתוך הקהל בימי מלכי ישראל ויהודה, וחלקיהו הכהן הגדול, ברא את הס"ת מלבו, ויתנה לשפן ויקראה לפני המלך יאשיהו" שהי' אז בן י"ח שנה (שנת לו: ועיי"ש ברש"י). והנה האנשים האלה, לא שמו אל לבם, כי היתה ס"ת בארון, אשר כתב מרע"ה, ולא נגנו אלא לאתר יאשיהו (עיין מ"כ נסח הדיסכ"ח כ"ר ס' א').

והנה הרמב"ם כתב (ריש ה' ס"ח) המלך מצוה עליו לכתוב ס"ת וכו' ומגיהין אותו מספר העורה וכו'. הרי שהיה תמיד ס"ת בעורה. והנה הרמב"ם לא מצא מקור לזה, ובה' מלכים מצא שהוא מירושלמי. וכתב לי אאמור' הרב הנאון מהרא"ם

ולא"ה

זלה"ה (ג' אדר תרכ"ה) ח"ל: "ואני לע"ד מצאתי מסורש בקרא
 „(דברים י"ד) והי' כשבתו וגו' מלפני הבהנים הלויים—וכבר
 „מצאנו שנצטוו רוענו בעת סלוקו לכתוב את התורה וללמדה
 „לבנ"י, כרכתיב ועתה כתבו לכם וגו' ולמדה את בנ"י שימה
 „בפיהם. הלמוד הזה בודאי אינו ר"ל הלמוד מהלכות וביאורים,
 „דכבר למד עמהם כל הארבעים שנה. אבל הלמוד הזה הוא
 „ללמד אותם המסורה הנאמנה, וזהו השימה בפיהם, שהדבר
 „תלוי למסור הקריאה הנאמנה במלא וחסר וכו', הכל כראוי
 „בלי שיפלו שניים ממויפים וכדומה—וכן עשה—וצוה ע"ז את
 „הלויים לשום את הספר הנאמן הזה בצד הארון, וממנו יכתבו
 „כל הספרים ויהיו בטיחים מזויף—יבזה נבוא להבין הקושי
 „בהספר שנמצא בימי יאשיהו המלך—כי לדעתי היו הרבה
 „ספרים בין העם, אבל מזויפים לפי דעתם, כאשר עשו
 „השומרונים, אבל זה האיר עיניהם, והדברים ארוכים, ותן
 „לחכם ויחכם עוד" עכ"ל, שפתותיו רובבות בקבר. ויש להביא
 „ראיה לדברי המאו"ר ז"ל, מהא שבתב רש"י (שנת ל"ו:). עד
 „כן י"ח שמצא חלקיהו את הספר ועיין ודקדק בתורה בדיניה
 „בכתב ובע"פ והבין שמא טעה בדינא, שאם לא כן מנין
 „ידע תושבע"פ. ועיין ח"מ סי' ז' סעיף ג' ובס' הפארת יעקב
 „שם, תצ"ק.

(ב) רבים מן המתלוצצים, בבואם לחפש אחר בדקי
 התלמוד, שמו להם למשל ולשנינה את מאמר התלמוד (נ"ג
 כ"ג:) בעי ר' ירמי' רגלו אחת בתוך ג' אמה ורגלו אחת חוץ לג'
 אמה סהו, ועל דא אפקיהו לר' ירמיה מבי סדרשא, ופירש"י
 „ועל דא אפקיהו שהיה מטריח עליהם" והנה מצאו כאן מקום
 לחמוד למו לצון, ולדבר תועה על רז"ל שהעמיקו חלילה
 בשאלות ובאבעיות של הבל, עד שהוציאו את האיש המצוין

ר' ירמיהו תלמיד רב הונא מבית המדרש, ועוד רבים לצנות דומיהם, המלאים בכל ספרים החפשים שחוברו כדור הזה, ובאיזה מאמרים באיזה מכתבי-העתים.

והנה על המאמרים האלה אשר היו לשכים בעיניהם, נאמר כדברי אדון הנביאים (נ"ל ז') "בשעה שהיה משה כותב את התורה כו' כיון שהגיע לפסוק נעשה אדם, אמר לפניו רבון העולמים! מה אתה נותן פה למינים? א"ל כתוב, והרצה לטעות יטעה.

ולמען באר את הענין לאמתו לפני יודעי דת, הנני להקדים דבר נכבד אחר: הנה בכל הלמודים היקרים המשובצים בדברי התלמוד, מצאנו עוד למוד אחד מדעי, ונקראה בשם חכמת השיעורים, ר"ל שהתחכמו חז"ל לקצוב שיעורים נכונים, בדברים הנוגעים לחכמת הטבע וסעיפיה, כמו חכמת הנתוח (אנאטאמיע) ודומיהם. הם אמרו (כרימות י"ד.). "אין בית הבליעה מחזיק יותר משני זיתים". (שנת ס"ה) "חמשא בשיתא לא ינקי מהדי". (ר"ס י"ג) "כל תבואה שנקצרת בתנ, בידוע שהביאה שלישי לפני ר"ה". (שס) "בארבעים סאה הוא טובל, במ' סאה חסר קורטוב אינו יכול לטבול בהן". (שס) "כביצה מטמא טומאת אוכלים, כביצה חסר שומשום אינו מטמא טומאת אוכלים". (שס) "ג' על ג' מטמא מדרס, ג' על ג' חסר ניטא אחת אינו מטמא מדרס", ורבים דומיהם. והנה הלמודים האלה לרוב אינם נדרשים מן המקרא, ואינם הל"מ רק נאמרו בגדר חכמת הטבע, כפי שהתחכמו חז"ל בכל החכמות לקבוע הלכות הטבע בדיוק נפלא. והלא ידענו אשר רבים מן המתחכמים ירבו ספיקותיהם באמתת השיעורים שנאמרו מפי חז"ל. והנה לאלה ראוי להראות אשר כבר קדמו חז"ל עצמם, ושם (בשנת) אמרו חז"ל: "מנלן דהא דקם

דקים להו לרבנן מילתא היא? ופירש"י, מ"ל דהא דקים להו לרבנן בשיעור יניקה מילתא היא למסמך עליהו, ולומר בקיאים הם החכמים בעבודת אדמה לידע כמה יונקים, שלא תתמה לומר מי הודיע לבריות שיעור יניקה ואיך יוכלו לעמוד על כך עכ"ל. וכאמת פלא הוא לכאורה בשאלה הגמרא המטלת ספק בדברי רז"ל, ובפירוש רש"י ז"ל שהאריך בזה לכאורה יותר מדאי שלא כדרכו.

אבל פשוט הוא, כי הלא ידוע דרך רז"ל מיסודי תושבע"פ, אשר כל דבריהם לא נאמרו בנדר נבואה, כאמרם אלה המצות, מכאן שאין נביא רשאי לחדש דבר מעתה, רק כל דבריהם בנויים על יסודי הקשי ההגיון, ע"פ למודי ג"ש, ק"ו, בנין אב, ודומיהם המקובלים להם מפי רבותיהם, כאמרם אין אדם דן גז"ש אא"כ קבלה מרבו. וכ"ז בדרשות התלויות בהבנת המצות והפקודים שיש להם רמז במקרא, אבל הלמודים שאין להם התלות בכתובים, רק יסודם בחכמת החיצונית, הנה לרוב היו להם ההלכות האלה מקובלות ג"כ מאת חכמי הטבע הראשונים מימי קדם קדמתה. א"כ לדברי יש שני מיני קבלה: א) קבלה, שהיא הלכה למשה מסיני, ב) קבלה, שהיא חכמה מקובלה מנח או איזה חכם קדמוני. וההבדל ביניהם: שאם הדבר מקובל מסיני, אין מן הראוי שיהא לזה עוד כתוב מפורש בתורה, אבל לקבלת נח לא אכפת לן אם מרח וכתב לן קרא. כן כתבו התוס' (מולין פא.). ד"ה כל עוד. וכמו כן מצינו (פסחים נ"ג:) גמירי אין היה שביהודה גדילה כו', ופירש"י מסורת מאבותינו, וכן (זנחיס נ"ד) גמירי דסנהדרין בתלקו של יהודה היו יושבין, היינו דרך מקובל מאבות. ועד"ו יש לפרש כל "קים להו לרבנן" שבש"ס כמו (ריש נ"ק) ט' עברי נזקין ו' עברי מיתה, וכמו (יומא ע"ט.)

וקים

וקים להו לרבנן דבהכי מיתבא דעתיה, בציר מהכי לא מיתבא דעתיה (ונספדי ש רשי היס ימנאל זס נלרזכס).

והנה מן השני מן הקבלה שזכרנו, הלא השכל יחויבנו שאק ראוי להאמין בה, רק אם תהיה לנו ידיעה ברורה, שהיתה חכמה כזאת במציאות, אשר על ידה באפשרנו להניח במופת, התוצאות (רעזולטאטען) הנאמרות. ויתבאר זה בד"ס; שאם יבא בד"ס, התוכן המפורסם הארץ לעועריער, ויאמר כי מצא בחשבונו, בלי כלי השקפה, כוכב אחד חדש בשער השמים, כגבהי שש מאות מיליאן פרסה; האם ראוי להאמין לו, ולא לחשוב אותו למשוגע או משקר?—התשובה ע"ז הלא היא פשוטה; אם יש ביכולת חכמת התכונה למצא ע"פ חשבונות צודקים כוכב חדש במרחק רב כזה, בודאי מן הראוי להאמין לכל תוכן מפורסם אשר יאמר כי יגע בחשבונו ומצא. אבל אם יהי' זה מן הנמנע בחכמת התכונה, בודאי אין ראוי להאמין לו. וכל בעל שכל ישר יודה לאמתת המשפט הזה.—ועד"ז יתבאר שפיר אמרם ז"ל: „מגלן דהא דקים להו לרבנן מילתא היא“, כלומר שבאפשרות חכמת הטבע למצוא הידיעה הזאת? ומשני דאר"ח בר אבא כו' מלא קנה זה לזית כו' כלומר שמצינו חכמה כזאת.

נמצא מעתה שאין לפקפק עוד בשעורי חז"ל בכ"מ, יען שכל דבריהם קצובים ומשוערים ע"פ חכמת הטבע, אבל בכל זה מצינו (כ"ה סס) אשר ר' ירמי' הסתפק ע"ז והוציא א"ע מההלכות הקבועות האלה, ושם נאמר: „א"ל ר' ירמי' לר' זירא וקים להו לרבנן בן שלישי לפחות משליש, א"ל לאו אמינא לך לא תפיק נפשך לבר מהלכתא, כל מדות חכמים כן הוא כו'“, נמצא שר' ירמי' פקפק ע"ז והוציא א"ע מסחת חכמים, ור"ז תוכירו ע"ז.

והנה (נ"ז ע"ס) אמרו רז"ל ג"כ שעור קצוב כזה : כל המדדה אין מדדה יותר מנ' אמה, הנה משמעו שהוא שעור מצומצם ; שאין מדדה יותר מפילו פסיעה אחת . נמצא אשר בעית ר' ירמ' "דבעי רגלו אחת בתוך ג' אמה ורגלו אחת חוץ מנ' אמה" היתה כונתו לחלוק ולהוציא א"ע ממדת חכמים, ע"כ שפיר אפקוהו על דא מבי מדרשא , בלומר שלא חשו לענות לו ע"ז דבר . אבל מצינו כמו כן , אשר ר' ירמיה חזר בו מזה , כאמרם (ר"ה ע"ס) אמר ר' ירמ' לאו מילתא היא דאמרי , וכן (נ"ז קס"ה :) מצינו שנבנע לחבריו ואמר תלמידכם אני , ועל דא עיילוהו לבית הפרדש .

והנה כל הדברים האלה שבארתי , כלולים הפה במלים קצרים המסולאים בפו , בדברי ר"ת (נ"ז כ"ג . סוד"ה וע"ד) שכתבו רז"ל : "ונראה לר"ת דמשום הכי אפקוהו , משום 'מדדה אין מדדה כלל יותר מנ' אמה מפילו רגלו אחת , דכל מרת חכמים כן הוא" עכ"ל . וששט הוא .

והנה ראיתי בס' יוחסין (ערך אמוראים סוף אות יו"ד) שכתב : ר' ירמ' סתם בעל האבעיות כו', אשר הי' לעולם מבייש את הבבלים ואמר בכלאי טפשאי כו' עכ"ל , וכמו כן אמרו (סנהדרין כ"ד .) , במחשכים הושיבני כמתי עולם אמר ר' ירמ' זה תלמודה של בבל" גם פה מצאו המתפרצים מקום למעות בו .

שוב ראיתי בצופה למ"ע המגיד (שנת תרכ"ז , N. 33) צד 261) מאמר אחד ככונה , גם אלה דברי ב"ג" ושם הביא החכם הזה דברי ר' ירמ' אנה , להיות לו לראי' על גרעון כת הבבלים , ומפאת כן גזר איכר ופסק הלכה כהרב בעל פרי תואר , אשר במילתא דתליא בחילופי נוסחאות , תלינן

למיטר דברייטא נשתבשה בתלמודא דילן, ונוסחא הנכונה היא מאי דמיתוי בירושלמי, וכתב ע"ז הגאון בעל יד מלאכה, ואני בעניי לא ידעתי מנ"ל הא, ואני איש ב"ג ידעתי מנ"ל הא, זה הוא כחכמתו ושכלו הישר, ומסוד ד' ליראיו. עכ"ד.

והנה לפי הדברים הנ"ל שכתבנו במלה מעתה כמו כן ראיתו של החכם ב"ג, שלו יהי אשר ר' ירמי' גינה את תלמוד בבלי, וכדברי בעל היוחסין; הלא זה הי' בעת שיצא מבית המדרש, אבל לבתר דעיילוהו, הלא ראינו שחזר מכל ענינו, והיה כסוף לרבותיו הכבלים, ואמר תלמידכם אני, נמצא שהחזיר בזה עמדת התלמוד ליושנה.

ובעיקר פירוש מאמרו של ר' ירמי', כבר נאמרו ונשנו פירושים הרבה ככמה וכמה גאונים, ע"ד הפשט והדרוש (ע' יפוטם יפקנ ח"ח סימן תק"ג). אבל אנו אין לנו היום מצד הבקורת, אלא מה שענינו רואות בפשטן של דברים, ע"כ הנני להעיר בזה, כי רבים המה הטועים בעיקר הדבר ואוברים בנפשם, שרבי ירמיה שאמר במחשכים הושיבני זה תלמוד בבלי, כוונתו על תלמוד בבלי הכסוד בדינו היום, והוא שסדרו רב אשי (סו' חולין ב' ד"ה אנה), שא"כ איך הביא רב אשי בעצמו עדות וראיה לתלמודו שהוא מחשכים? אהמה?—אלא הגכון שגם קודם רב אשי, היו מאספים רבים בבבל, שאספו כל שמעות הבבליים לספר שלם, ונקרא "תלמודה של בבלי" כלשון ר' ירמי' בסנהדרין, או נקרא "ששה סדרים" (חגיגה י"ד). נמצא לפי"ז שכל החירופים שנאמרו בירושלמי ובבלי דילן על תלמוד בבלי, לא קאי רק על המהדורות הראשונות שנחברו דורות הרבה וימים רבים לפני המהדורא האחרונה, שעשה ראש גלת אריאל

רבנא

רבנא אשי, אשר עליו נאמר בספרא דאדם קדמאה (נ"מ פ"ו).
 עד אבא אל מקדשי אל, (אבינה לאחירתם). אבל כשקם
 רב אשי וחבר את הש"ס שלנו, הוא אסף כל השמועות,
 אף אלה הנאמרות בתלמוד ירושלמי, כמ"ש בשיטה מקובצת
 ב"מ (דף מ"ה): שכתב ח"ל: „וכתב הר"ר יונתן ז"ל ח"ל,
 ואין אנו חוששין לגמרא דירושלמי, דאותן רבנן סבוראי שסדרו
 לנו התלמוד בבלי הביאו בו אותן סברות שהן כהלכה הנאמרות
 בתלמוד ירושלמי, ורוב התלמוד בבלי מהן כגון דברי ר'
 יוחנן ור"ל וכל הנקרא בשם רבי, ומה שראו שלא כהלכה
 הניחו אותו בתלמוד ירושלמי" (מונח נ"מ כללי ב' התלמודים
 סוף ב').

א"כ סר מעתה כמו כן פליאת בעל הנוספות (המליץ
 N. 8 הערה 1.) שהחפלא ח"ל: „לא אוכל להכחיד כמו כן
 „את הפלא אשר נפלאתי, כי לפי עדות הגאון חיות, בספח
 „סבוא התלמוד לא באו בתלמוד ירושלמי דברים מוזרים
 „רבים מעניני לחשים וקמיעות וכאלה, כמו בתלמוד בבלי, והנה
 „מסדר תלמוד ירושלמי הוא ר' יוחנן, הגודע למאמין בדברים
 „האלה, ומדוע לא שם דבריו בתלמוד ירושלמי, ודבריו באו
 „אך בתלמוד בבלי יתר ממאמים שנה אחרי מותו? עכ"ל.
 פה ראינו אשר בחלקת לשונו מדי עברו, הטיל מום בקדשים,
 והי' עד מיום ומכחיש בעדותו של רב אשי מסדר תלמוד
 בבלי. אבל כל דבריו בטלים ומבוטלים, ואין מקום לתמיהתו,
 שאחרי שכל הדברים מן הירושלמי נעתקו לתוך תלמוד בבלי,
 כדברי הר"ר יונתן שזכרנו, בודאי התרשלו אח"כ מעתיקי
 הירושלמי להעתיקם, אחרי שכבר נמצאו בבבלי, וראי' לדברי,
 שגם בימים האחרונים גרעו הספרים והמדפיסים כמה דברים
 מן הירושלמי, שהרי כמה אחרונים נמצא בהם שהביאו
 סאמרים

מאמרים רבים מן הירושלמי, אשר אין זכרון להם בספרי הירושלמי שלנו, כמו שהוכיח זה בטוב טעם ודעת הגאון חיות זלה"ה בספריו היקרים. — ועתה היש לזיוף את תלמוד בבלי שלנו, מספרי ירושלמי הנמצאים בביה"מ דווילקאמירק אתמהה!

ותמה אני לפי"ז מאד על החכם ב"ג, שסייע א"ע מחרב בעל פרי תואר, ולא אותיב אדידיה תינבתא מהרשב"ץ בספר "זהר הר קיע" על האזהרות, שכתב על ענין כזה דגרסת הירושלמי משובשת ונוסחת הבבלי היא דוקא (י"מ ע"ס. אות ז') ושם (אות ו') מביא בשם תשובות חו"י (סי' כ"ג) שאין לסמוך כלל על נוסחאות הירושלמי שבידינו, כי כבר ידוע שהנוסחאות מרובים ומסולגנים במעיות חסר ויתיר וחלוף, כאופן שאין להחליט ההבר מתוך נוסחאות שלנו, ובתשו' הרמב"ן (סי' ז"ו) כתוב לאמר: כבר ידעת שרבו השבושים והנוסחאות בירושלמי, והסבה הגדולה מיעוט השגחת הלומדים בו ואין עומדין עליו רק אחד בדור, עכ"ל.

והנה אני ידעתי (מפי המא"ר ז"ל) אשר החכם ב"ג נ"י הגדו איש צדיק וישר, ע"כ בודאי ישוב מדבריו אלה, ואף כי במקום שנותנים יד לפושעים להכשל בו. ולדעתי הסידותי בזה ת"ל את חרפת ש"ס שלנו, ויסתמון ויתחדשון כל פה דובר עתק כנאוה ובוז, ועל השוגגים נאמר: רבש"ע כפר נא לעמך ישראל על חמא שחמאו לפניך בזלזול הורים ומורים, ויכירו וידעו כי קדוש הוא התלמוד בבלי לאדונינו, וכל דבריו צרופים וברורים בכור בחינת האמת והאמונה.

ג) מן הדברים המתמיהים, רגילים תמיד שוטני התלמוד, להביא את המאמר (פסחים) ע"ה מותר לטרונו, והוא כמו מן השאלה הראשונה בס' געל"ס, ועיין ישוב ע"ז בס' אחיה שליני

השלוני החזקה (צד 32), והוא קצת רחוק. ע"כ הנני להביא פה לפני הקורא את אשר שמעתי בילדותי מכבוד המאור־הנאון מהרא"ם זצ"ל, וזהו ת"ד: הנה לפי משפט הלשון, ה' ראוי לומר, מותר לנחור את ע"ה כרג, והיה במשמעו שבא להורות היתר לכל אדם להרוג את ע"ה. אבל עכשו שכתוב, ע"ה מותר לנוחרו" משמעו כך, שהע"ה מצד עצמו הנהו מותר, כלומר מתחייב בנפשו, אבל אין אדם בארץ שיהיה מותר להרגהו. והדברים ברורים.

(ד) ראיתי בס' „רעת אלהים בארץ" שהביא את הגמ' (פ' ה' קורא) אמר רב יוסף כו' דכי אתא רב שמואל בר יהודה אמר אמרי במערבא ערבית דבר אל בני ואמרת אליהם אני ה' אלהיכם אמת. א"ל אבוי כו' אמר אבוי הלכך אנן אתחולי מתחלינן כו'. והנה המתכר הזה הטיח דברים הרבה כלפי מעלה, וחשב תועה על אבותינו כסדרי תלמוד בבלי כאלו טעו ח"ו בעדותם, ומקשה בעזות מצח, מנ"ל להבבליים שבא"י דלנו בפ' ציצית, דלמא היו אומרים פרשה שלימה אחרת (ויקרא י"ט ז'): „דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם אני ה' אלהיכם" ובאמת קושי' מפורסמת היא. ואנכי כאשר עיינתי בזה ראיתי, אשר ת"ל כנים המה דברי רז"ל, כי המקשה שכח, אשר פ' ציצית מתחלת ויאמר וגו', אבל פ' עריות מתחלת וידבר וגו', וכן פירש"י להדיא לא יתחיל א"צ להתחיל „ואמר" ערבית עכ"ל. ורשב"י העיד ששמע מבני א"י שהתחילו ויאמר, ומה שלא הזכירו חו"ל בהדיא, משום דויאמר לכ"ע לא היו התחלה. ולדעתי זהו אמת לאמתו, ומעתה יסבר פה הובר עחק.

(ה) יודעי התורה ומאמיניה יעריצו ויקדישו תמיד את ראשי מחוקקי הדת, הן אלה העמודים אשר בית ישראל

נשען

נשען עליהם, אבותינו אשר יצאו ממצרים, האמינו בה' ויקדישו את משה אהרן ומרים, נביאי אל שדי וחזי-יה, וכן אבותינו מעולם נהו אחריהם להקדיש ולהעריץ; ראשיהם, שומטיהם, נביאיהם, מלכיהם, גדוליהם, חכמיהם, שניהם, מעתיקיהם, נשיאיהם, גאוניהם, רבניהם, שבכל חר וחר עד היום הזה. לא כאלה רשעי ישראל, אשר נטו אחרי אלהי העמים הקדמונים, הבעלים והעשתרות, המה הביטו בעין סוררה אחרי משה במדבר, וצאצאיהם אחריהם בכל דור הלעיבו במלאכי האלהים, ובקדושו שמו תהלה, עד לאין מרפא. על כן למחויקים בדת האמת, יקר כל סקרה כל ענין כל תוצאה, הכתובים על ספר דברי ימי העולם מפנינים וכל הפצים לא ישוו לאיש אוהב עמו, לעומת יום תג-הזכרון אשר יחוג היהודי רבות פעמים על זכרונות כל ימי השנה. הן אחד היה בארץ עקיבא בן יוסף (יח) הן הוא הקים את הדת על תלו, והקים בתי-ספר רבים בישראל. רבים היו תלמידיו, אשר שתו דבריו לרויה, אשר הלכו מחול אל חיל להראות אל אל בציון. אבל אף ה' חרה בעם ויתקדש בקרוביו לעיני העדה, וימותו התלמידים במגפה, וירב בבת יהודה תאניה ואניה. כאניה נשברת בלב ימים, כן רופפו עי"ז יסדי הדת, רוב העם עסקו בקבורת מתיהם, ועמוד אש התורה פוסה באפל בעמוד ענן האבל והמספר; השמש קדרת בשחקים, וכסילים אודם לא יהלו, כן רבו קללת יום, על יומי עוררו

(יח) עיין כ"ב דף י"ב ריש ע"ג. דברים שלא נגלו למשה מסיני נגלו לר' עקיבא ומכריו. וכל יקר ראחה עיני, זה ר' עקיבא (ילקוט רמז ט"ז).

עוררו לויתן בימי ספירת העומר עד ח"י אייר, הוא יום ל"ג בעומר; ע"כ יוקד היהודי את זכרון ימים האלה, להיות קדושים לו, כיהר זכרונות העתיקים, כמות גדליהו, עבדת צען ופדותנו, ורבים דומיהם.

והנה הארכנו מעט בדבר הזה, בראותנו אשר בעל הנוספות קורא חגר על השו"ע, שהוא בורא דינים חדשים בימי העומר, דינים אשר אין להם כל יסוד בתלמוד, למזכרת מיתת תלמידי ר' עקיבא, אשר אחת לנו כיום אם מתו אז בשבועות אחדים אם לא? כי אם גם לא מתו אז בשני ירחים, הלא גם אז היו היום כלם מתים! עכ"ל. והן אמת דבר המערער הזה בנפשו, כי אמת היא לו, המלעיג על דברי חז"ל, לו ולא לנו, המוקירים דבריהם וזכרונותיהם הקדושים מפנינים, כמבואר.

ומ"ש, שהשו"ע בורא דינים חדשים בזה יעור את עיני הקוראים, כאלו בעלי הש"ע ברו זאת מלבם, אבל לדעתי אשר רבינו הסוד הביא את המנהג הזה בשם הגאונים (י"ט) שכל דבריהם דברי קבלה—ומה שצועק ככרוכיא על חומר הדינים, והתאמץ שם לפלפל ולהתחכם שאין להשוות זה לצום גדליהו. לחנם טרח, ואמינא ליה, שקילא טיבותך ושדי אחיורא, כבר הורו לנו הפוסקים (חק יעקב ע"ס סק"ג) שבודאי לא שוה, דהתם מחויבים אנתנו לצום מן הדין של ד"ק, וכאן אין כאן רק מנהג בעלמא, ובספק אין להחמיר באבלות ישנה דקילא, והוא רק מצד המנהג—וגם רבינו הסוד לא כתב דבריו בגדר אזהרה וציווי, רק כתב בלשון נזהגין

(י"ט) נכנ"י סול"ה סי' תנ"ג נשס רנינו ירוחס נכ"ז .

„נוהגין“ בכל המקומות, בדרך ספור בעלמא, וכל מי שיש בו מדעת קונו, וריח פאטריאטיזמוס, יהלל את המנהג היקר הזה, ויענה כמוני: אלה סבקרדיך ישראל!

(ו) במאטרו „ארחות התלמוד“ (כ) קרא חנר, מדוע הושם לחק לישראל, לבלוי הושיט חפץ ליד אשתו בימי נרותה, ממנהגו של רש"י ז"ל? והנה המערער הזה לא עיין רק בתוס' שבת (י"ג:) כמו שהביא בעצמו, אבל הרא"ש בכתובות (ס"ח.) כתב דמתנא דבי אליהו ראייה היא, מרקאמר שמא הכאת כו' אלמא ריש ליוהר כו' ע"ש, וכן העתיקו הגר"א (יו"ד סי' קנ"ה או"ק ו'), נמצא שמנהגו של רש"י הוא מדין התלמוד. ואם שהתוס' חולקין ע"ו, הלא בודאי הלכה כהרא"ש שהוא בתראי, ואם יבוא לפסוק בכל מקום כהתוס', שהיו רק פרשנים ולא פסקנים, בודאי יבא לחדש או, שלחן ערוך, חדש! — ע"כ יפה אמרו המושלים, שאי אפשר להיות פקיד ברז"ל, אם לא יהיה בקי בכל הש"ס והפוסקים, לא כאלה השועלים בודבות. — (אח"ו הביאו לפני N. 10 מהמליץ, וראיתי שכבר קדמני אחר בזה, והמערער מתעורר שם לדחות הדברים בשאט בנפש, וכל דבריו אין להם שחר).

(ז) כתב הג"ל בנוספות (המליץ ש"ז 9 N.) וז"ל: „כשרע א"ח סי' קל"ה נאמר „כנ"א החבושים בבית האסורים אין מביאין ס"ת אצלם לקרות בה אפילו בר"ה ויוה"כ אם גם טלפול ס"ת איננו איסור מן התורה, ועשרה חבושים חייבים בקריאת התורה, בכל זאת אמרו; אך ר' אליעזר שחרר עברו

(כ) במליץ בשנה העברה N. 29 ועיי"ש גם הערת המו"ל, אשר ירד ולא ירד לעומק סנתו (?).

עברו, שהוא איסור מן התורה, לדעת התלמוד (?) להשלים לעשרה (נכונות מ"ז) אשר בהיותם תשעה לא נתחייבו עוד בתפלה בצביר, ואך הוא הביא אותם לידי חיוב. וא"כ אין זה לפי רוח התלמוד! עכ"ל.

והנה במצאו קושי אחת על דברי הש"ע, סהר להחלים שאין דין זה לפי רוח התלמוד, אך לו קרא ושנה ושמש ת"ח הרבה לא ע"מ לקנטר, היה לו לדעת שהלא גם על ר' אליעזר קשה איך שחרר עברו ועבר בעשה למען המצוה; וכי אומרים לו לאדם חטא בשביל שיזכה חבירך? (סנהדרין דף ד') אלא התם משום דר"א גיפיה עשה מצוה בכך שהשלים המנין, וכן פתכו להדיא התוס' (נ"ז דף י"ג. ד"ה סופין). והשתא איך נתיר לאדם הפשי למלטל הס"ת בעד החבושים, ואם באמת היה ביכולת החבושים ללכת בעצמם ולמלטל הס"ת, בודאי היה שרי להם בלי סקפוק, ותו לא מידי.

ואתה קורא נכבד, התשובה הזאת תספיק לך, ולהקיש כמו בן על השאר, אשר יסרו מעתה התלמידים שלא שמשו כל צרכן, לגבב עלינו קושיות כאלה, לחבל כרם ה' צבאות. אבל לך נא אחרי ואראך עוד, עד כמה הגיעה כחה של בקורת בימים האלה ובזמן הזה. הנה המערער הזה התלמיד ב' דברים, ושניהם שוא ושקר בדבור אחד נאמרו: א) ע"פ דין השו"ע איסור להביא ס"ת אצל החבושים. ב) שאין דין זה לפי רוח התלמוד. וכאשר עבירה גודרת עבירה.

ועתה הביטו וראו עד כמה הגיעה ערמת המחעים, ויפה אמרו המושלים, אם נבוא להביא כתובים מקומעים מן התורה, מבלי הבט מה למעלה מה למטה, מה לפני מה לאחור, חלא נוכל להביא ראיה מן התורה, שמי"ע היא לעבוד ע"ג, שנאמר ועבדתם אלהים אחרים!

מעתה

מעתה נשיב על דבריו, מ"ש שהש"ע אוסר, שקר וכזב
 מחסו וסרה דבר; נייתי ספר ונחזי מה כתוב שם: „בנ"א
 החבושים כו' והיינו דוקא בשעת הקריאה לבד, אבל אם
 מכניס לו ס"ת יום או יומים קודם מותר (דעיקר תלוי באם
 שעושים מקום קבוע לס"ת, ובפ' זכור מותר להביא ס"ת
 אצלו, מ"א). ואם הוא אדם חשוב בכל ענין שרי" עכ"ל. והנה
 הרב רמ"א אינו כחולק כאן על הרב"י, רק מפרש דבריו,
 והחילוק בין הדיוט לבין אדם חשוב, יתבאר עוד, ועתה מה
 תענה קורא נכבד, „המערער אוסר והשו"ע מתיר" ו
 ומ"ש שאין דין זה לפי רוח התלמיד, נסורה נא לראות
 רוחו של מי הוא, הלא הוא רוחו של הירושלמי (ס' נא לו).
 ומקור הדין הוא במרדכי (ס"ק דר"ה), וז"ל: „מצאתי בתשובה
 אהת רבנ"א החבושים בבית האסורים אין מביאין אצלם ס"ת
 אפילו בר"ה ויוה"כ, כדאמרין בירושלמי, בכל אתר את אמר
 הולכין אחר תורה, והבא תימא טוליכין תורה אצלו, אלא
 ע"י שהם בנ"א גדולים, התורה נתעלה בהם, והא תמן
 טוליכין אורייתא גבי ריש גלותא, אמר ר"י ברבי בון תמן
 ע"י שורעו של דוד משוקע שם אינן עכדין כמנהג אבותיהם,
 עכ"ל. הרי שגם התשובה הזאת אינה אוסרת אלא להדיוטים
 ומתרת לחשובים, וכן מצינו בהגהת אשר"י (ס"ק דנרכות)
 שמתרת להדיא, אך תחת חבושים זכרה חולים. וק"ל.
 והנה סתם חבושים אפירי-בלא, הלא הסה בני אדם
 שעברו על מצות המלך, או נגבו וכחשו ושמו בכליהם,
 ובנ"א כאלה לרוב אינם מדקדקים במצות, וגם בהיותם
 חפשים אינם מדקדקים בקה"ת, ועתה איה איפא בעל שכל
 ישר, אשר יתיר טלמול ס"ת, בעד רקים ופוחזים כאלה?—
 לא כן בער אדם חשוב בודאי שרי. וכיוצא בזה מצינו
 בבבלי

כבבלי (כח) (נ"ק י"ז). שהניחו ס"ח על מפתו של חזקיהו משום שהיה גדול בתורה, אבל לאדם אתר אסרו לעשות כן (עיי"ש נחוד"ה חלא).

והנה בעיקר קושייתו של המערער מר"א ששחרר עברו, ידעתי גם ידעתי היטב את המקור אשר שאב ממנו את המים הרעים האלה; והוא מן ההוראה המפורסמת שהורה הדרשן הנודע בק"ק ברוינשווייג, דמותר ללכת בשבת ווי"ט חוץ לתחום כדי להתפלל בעשרה, ומעמו וניטקו עמו, אם אמרו (נרכוס מ"ז) דר"א שחרר עבדו לצרפו למגן משום דהוה מצוה דרבים. אבל כבר הכה על קרקדו הגאון חיות (כו"מ מהר"ן סי' כ"ט) ידרשנו הקורא משם, ויראה כמו כן שכטלו עי"ו כל טענות המערער הזה בלי כל פקפוק.

(ח) כתב הג"ל, אחרי התיחו דברים הרבה כלפי מעלה להוציא דבה על השו"ע, וז"ל: "שולחן ערוך אשר לא ייעץ לנו לאמר ג' פעמים, פי פי פי" ולרוק אח"כ ג' פעמים באחוז הלשון בין הששתים, להפך מלבנו כל מחשבה רעה (מג"א סי' ז"ח) עכ"ל.

גם כאן תפס אותנו בחזקת היר לתפוש על הש"ע ברפשה. והנה לפי דבריו נמצאה הלכה פסוקה בס' מ"א לאמר ג' פעמים, פי פי פי" כו'. אבל גם פה הוכה בסנורים ולא ראה ולא

(כח) בר"ן ס' אלו מגלחין, אין מניחין ס"ח לפני המס, ואע"ג דאמרינן במדרש דלחזקי' מלך יהודה הניחו ס"ח, ותמה ע"ז אחד (הלבונו שנה ו' נומ' ז') למה לא הזכיר הר"ן את הגמרא והביא דבר זה בשם המדרש?—ונעלם ממנו שכן הוא דרך רש"י ז"ל ושאר הראשונים לכתוב את האגדות המובאות בחלמוד בבלי בשם "מדרש" כמו שהוכיח הגאון חיות בשו"מ, חלק אמרי בינה סי' ז' אות ב' ע"ש.

ולא ידע רק ראשי פרקים, ע"כ עם עקש כמהו ראוי להתפתל ולאמר לו: שטיא שפיל לסיפיה דקרא!—זנהפוך הוא הלא הרב ס"א בא כאן, לעקור את המנהג הזה, ולשרש את הפאנאטיזמוס מקרב עמנו ישראל. והלא כה דבריו היקרים: כתוב בס' הגן לבטל מחשבה רעה בשעת התפלה יאמר ג' פעמים, פי סי פי" ואח"כ ירוק ג' פעמים, ולא ידוק לגמרי אך בדרך נחת, והלשון תהא בין השפתים בשעת הרקיקה וכוודאי תלך המחשבה ע"כ ל, ואין נ"ל לעשות זה בתוך תפלת י"ח דהוי הפסק, ומי יודע אם רפואה בדוקה היא? עכ"ל המ"א.—זעתה ישפטו נא השופטים הנאמנים, מדוע תלה ביה בוקי סריקי בהרב ס"א חנם? ואם ישוב הסתעקש לשאול בשרירות לבו, למה הביא המ"א את דברי הגן כל עיקר, לא זכרם ולא יחלוק עליהם! הלא הדובר כאלה, לא יתחשב בכלל המבקרים, ואין אתו יודע עד מה בחקת המפרשים ע"ד הבקורת. וגם פה כרוזא קרא בחיל, אלה סבקרין ישראל!

(ט) עוד כתב הנ"ל וז"ל: "ש"ע אשר לא ייעץ לנו לבלי הרים ראש בעינים סביטות למעלה בעת תפלתנו, למען לא ילעינו המלאכים לנו" (מ"א סי' ז"ה) עכ"ל.

איברא שכן איתא שם (סק"ח) עיניו למטה ואותן המגביהן ראשיהן ועיניהם למעלה כמביטים על הגן, המלאכים מלעיגים עליהם (ס"ח סי' י"ח) עכ"ל. והלא עיננו רואות שבא המ"א כאן להורות לנו נימס טוב ויפה לבלי הגביה ראש ועינים להביט למעלה, בשעת התפלה, רק עילה מצא במה שכתב "המלאכים מלעיגים עליהם". אבל מפאת שזה ענין שכתב המ"א נכבד הוא מצד עצמו, מצוה ליישב, שמה שכתב המלאכים כו' אינו אלא בלשון סאטירע, כלומר אין ראוי לעשות

כן יש ללעוג ע"ז. ומה שתפס הלשון הזה, מפני שבכל עניני התפלות מצוה להדמות למלאכים, ע"פ הנמ' הביאו הפזר והב"י, וקרובים דברינו להיות אמת.

י) עוד הרבה לדבר סרה על הרמ"א (יו"ד סי' קע"ט) „שהתיר לשחוט חרנגולת שקראה גברית, וכתבו שם הש"ך והגר"א, כי אף שבמסכת שבת (ס"ז) אמרו חז"ל שדבר זהו מדרכי האמורי, אך גרסת הרמ"ך שם שאין זה מדרכי האמורי. עתה ראו נא כו' הנה לפנינו ב' נוסחאות, לפי הנוסחא האחת ה"ז מדרכי האמורי, ולפי הנוסחא הב' אין זה מדרכי האמורי, וא"כ זה בתורת ספק דרכי האמורי, והלא קי"ל ספיקא דאורייתא לחומרא ובכ"ז התירו ספיקו דאורייתא כו', יען מה? יען שהדבר הראשון נהגו בו הפתאים המאמינים לכל דבר, והאחרונים נוגעים בכבוד איזה פוסק עכ"ל.

והנה בזה ראינו חסרון ידיעתו בתלמוד ובדרכי הפוסקים, כי הלא נמצא חילוקים רבים ביני דרכי האמורי (עיין ס"ז ס"ח סוספחא דמס' טבת), יש דברים שאמרו עליהם ה"ז מדרכי האמורי, ויש דברים שאמרו עליהם אין זה מדרכי האמורי והטעם פשוט הוא; שהדברים שראו חז"ל שהאמורים נהגו בו בכשפיהם, שהיו הגוים האלה להוטים אז אחרי כשופיהם בלחציהם, אסרום לישראל מפני דה"א, אבל דברים שלא נהגו בו המכשפים א"ז מדרה"א. א"כ מצינו שדיני דרכי האמורי והכשופים משתנים לפי הזמן, וידוע הוא דרכו של הרמ"א בקדש; שבענינים אשר נשתנו, ואין ענינים אלו עתה לפי הזמן והמקום, פסק ג"כ אף נגד הנמ', כי בנפול הסבה נפל המסוכב, וכגון זה ראה רמ"א (ח"ח סי' ג') דאסרו בגמ' לקנח בדבר שהאור שולטת, ועכשו נהגו להיתר, וסיים פוק חזי מאן עמא דבר. וכתב המג"א (שם ס"ק י"ח) דהטעם בזה

דעיקר

דעיקר האימור הוא משום כשפים ועכשיו לא חיישינן לכשפים
 (פיין ס' דרכי הכורחה להגאון חיות ס"ד). וא"כ בזמן הזה אשר
 אחינו העמים שאנו דרים בהוכם, רחוקים המה מע"ז מכשוף
 ומכל אמונת הבל הפאנאטיזמוס, א"כ הלא נשתקעו אצלנו
 כל דיני דרה"א, ולפיכך שפיר כיון הרמ"א וסמך על המנהג,
 ואין בכלל זה ספק דאורייתא לחומרא, כמו שחשב המערעה,
 שאפילו איסור דרבנן ליכא כאן. וכל מי שיש לו עינים
 פקוחות יראה שאין תירוצני ע"ד הפלסול, אשר ילעג עליו
 זה האיש, רק חורת אמת היא בפניו. ואח"ז עיינתי בס' דרכי
 ההוראה (ס"ו) ושבתו והתבוננתי אשר כל דברי בעל הטכפות
 גנובים ולקוחים מספרי הגאון חיות, ולא עיין בעצמו בס'
 השו"ע, ע"כ כל קורא יקר יעיין בס' הגאון הג"ל וימצא
 תירוצים נכונים והשוואת אמת לכל קושיות של המערער הזה,
 ומצוה לעיין.

יא) כתב הג"ל וז"ל: „כי כל שוחט עוף בירחי טבת
 ושבת, יקח לו מאומה ממנו לאכול למען לא ימות עכ"ל.
 גם פה עיור את עיני הקוראי, וכל הרואה יחשוב, אשר הודו
 לנו בעלי השו"ע מנהג כזה. אבל חלילה מחשוב חועה על
 הו"ל, והואיל ואיתחזק האיש הזה למשקר, לא נסמך כמו
 כן על דבריו, וניתי ספר ונחזי (שו"ע יו"ד סי' י"ח כהנה"ה)
 ונראה מה כתוב שם: „מקצת שוחטים נוהרים כו' ונוהגין לאכול
 מן הלב" הרי שכתבו שהשוחטים נוהרים מעצמם כן, וגם
 לא כולם, רק מקצתם. והנה כל עיקר ספורו של הרמ"א,
 והש"ך שם שכתב (טס סק"ז) „וראיתי עתה נוהגים לאכול
 מן הרגלים" הוא רק להזהיר שלא לערבם פן ימצא מריפות,
 כמו שרמו ע"ז הגאון בעל פמ"ג שם, אבל מעולם לא מצינו
 שהזהיר הרמ"א ע"ז.

יב) עוד הרבה לקרוא תגר על הרמ"א, על שהקל בכל מקום בהפסד טרובה והחמיר בהפסד טועט. — הנה גם בזה התחפש והתכסה בטלית שאינו שלו, כי כבר חבר ע"ז ספר בקורת על הרמ"א, הר' ר' חיים בר בצלאל (אחיו של הגאון סהר"ל מפראג), והגאון חיות (דרכי הסולחה ס"ד) כתב ע"ז ישובים נכונים בטוב טעם ודעת. ומה שתמה המערער, שלא מצינו בתלמוד חילוק בהפסד טרובה בדבר אחד? לא ראינו אינה ראי', וע' תו' ב"ב י"ח: ד"ה ואי לא כמיד, וע' גדה דף ו' ודף ט', כדי הוא ר"א לסמוך עליו בשעת הדחק, ופירשי' בשני בצורת.

יג) ובדרך כלל אומר, כי בכל מקום אשר הזכירו מפרשי הש"ע איזה מנהג ע"ד הסוד מספרי הקבלה, כמו ס' השל"ה, הגן, והקנה, ודומיהם, לא מצאנו בשום מקום שכתבו הדברים האלה בלשון אזהרה, לחייב לנהוג כן, רק הביאו את הדברים בדרך ספור בעלמא, כמו (מ"ח סי' תקפ"ה ס"ק י"ב) טעם אחת לא היו יכולים לתקוע בו, ורבים דומיהם. ובאמת רבים מן המנהגים האלה, לא ראינו אף מן הרבנים הגאונים בימינו אלה הנוהגים כן. ומה שמצאו דברים רבים כאלה במספרי הקבלה, רק עליהם תהיה תלונת המתלוננים, ובעלי הש"ע נקיים. ובכ"ז המלעיג על דבריהם בין כך ובין כך עתיד הוא ליתן את הדין, כי מי בא בנבכי סתרי הטבע. ומי לנו גדול מרבינו מנשה בן ישראל, שהי' גאון בלשן ופילוסוף, ובכ"ז החזיק באמונת הנלנול בתם לבו (נס' נשמת חיים) והביא לזה ראיות תעצומות מחכמי או"ה. וחשובה כללית כזו תספיק לכמה לצנות של בעל הנוספות, אשר מנבב עלינו דברים ומעתיקם ביוף כרצונו. והלא גם המנהגות של מה בכך, אי לאיזה מנהגים של בית הכנסת בטולם בפרטם

מזיק

סיק מאד . כמו שהאר"ך בזה הגאון חזת (דרכי ההנחלה ס"ז).
והדברים ברורים כספירים .

יד) רוב המבקרים אחזו להם שיטה חדשה בבקרת,
לפרש המשניות שלא בפירוש הגמ', וסמכו עצמם על מ"ש
א"ז התוי"ט (מיד פ"ה מ"ה ד"ה ונ"ה) וז"ל: ,והרשב"ם כתב
וכו' אף על פי שבגמ' לא פירשו כן, הואיל לענין דינא לא
נפקא מינה ולא סירי, הרשות נתונה לפרש, שאין אני רואה
הפרש בין פירוש המשנה ופירוש המקרא, שהרשות נתונה
לפרש במקראות כאשר ענינו הדואות חכודי הפירושים שמימות
הגמרא , אלא שצריך שלא יכריע ויפרש שום דין שיהא
סותר דעת בעלי הגמ', עכ"ל . אבל ראיתי שכמה וכמה
עברו את הגבול, לפרש במשנה פירושים חדשים, להכריע
ולפרש דינים היותרים בעלי הגמ', ומתפארים בזה כמו כן
להרוס שתות התלמוד . אבל אלה זכאלה רק עילה מצאו
ותולים א"ע באילן גדול, כמו שראינו בעו"ה אשר רוב מבקרי
התפשים בזמן הזה תולים א"ע על הגאון ר"ם מאיליא זלה"ה,
כמו שעשה כמו כן בעל הנוסחא לחוכיד את הגאון הזה על
הקלקלה . וממין הזה מצאנו רבים מן המבקרים החולקים על
הגמ' בפירוש המלות , ומצאו סמך לזה כמה שכתב רבינו
חננאל (ערוך ערך הנמא) פירוש הנומא מלשון יון, שלא כפי
הגמ', וכתב שם המוספי: ,מדברי ר"ח נלמד לבאר המלות
הנכריות אף כי הפירוש נוטה קצת מדברי הגמ' כו" (עין
מפני עקב הינומא, ונסמרי סרשי היס בלחמי זו בלחוכה) . אבל
המבקרים האלה שגו ברואה, יען שהגאונים לא חלקו בזה
חלילה על הגמ', רק מצינו באויה סקומת בש"ס שבאו
פירושי המלות רק בגדר אסמכתא בעלמא, כאמרם (מגילה
דף י' .) למה נקרא שמה מברי' כו', ובמדרש מבוואר מברי'
ע"ש

ע"ש מיכריום, אלא שאמרו במיבודה של ארץ, דגמח זכר לדבר (מוסף ערוך ערך פנריו) (כג). וכן מצאנו (ז"מ נ"ט). זה הוא תנור של עכנאי, מאי עכנאי אמר ר"י אמר שמואל שהקיסו דכרים כעכנא זו. וכתבו התו' שם יש דגמח חכנאי וכן בירושלמי, וחכן זה נחש, ושמא בעל התנור שהי' עושה שמו כן, עכ"ל (כ"ג). ובודאי לפ' התוס' על פירושו של שמואל, אלא שלדעתם לא אמר שמואל רק כגדר זכר לדבר כמבואר.

והנה רבות חבלו הספקרים בפירוש המלות לחלוק על רז"ל, ות"ל כי בחבורי שרשי הים (אשר אתי בכתובים) השיבותי בכ"מ על דבריהם בתשובות מססיקות, וגם פה הנני להעתיק בקצרה שרש אחד מענין הזה, כדי להראות דיגמתו לקוראים הנכבדים.

(סוכה נ"ח) מי שלא ראה שמחת בית השואבה כו'. וכתב ע"ז החכם ר"ן קראכמאל בס' מנה"ז, וות"ד: „מלת שואבה יתכן שהיא כמו שובתא, בלשון סורסי אבוקה של אור, לפי שהשמחה עיקרה בהדלקה הגדולה שנעשה בעזרת נשים במנורות גבוהות כו', והגם שבאמת הלכו אז בסוף הלילה בקרוא הגבר בשביל המים לנסוך בחג, הנה במשנה אין שם דבר משאיבת המים כ"א משמחת האורה לכד. ובוה יפורש היטב המימרא בגמ' שם דף נ': אתמר ר"י ורב עינא

חד

(כג) עיין ס' חבלתה השרון לידידי החכם הגלשן ר' קלמן סולמאן ז"ל 45, וכל דבריו כחובים בקינור בדברי המוספי. ובחבורי „שרשי הים" תירצתי דברי הגמ' באופן אחר. (כג) ובחבורי הג"ל ערך עכן כתבתי שיש לפרש תנור עכנאי תנור שאיפין זו עכין (ספחים מ"ח): „ל"ש ככרות של כבל כו' אבל בעכין לא, עי"ש ברש"י.

חד תני השואבה, וחד תני חשוכה. ונראה ברור שהוא טעות, וצ"ל חשוכה ופתרונו האכזבה. וכבר נראה שלא הי' ברור בידם, אם סלת השובה מוסב על המים שבחנן, שהרי בירושלמי אמרו שמשם שואבים רוח"ק, שחשכנית שורה מהך שמחה. ובחוס' היטיבו להקשות שבמשנה קראו הגבר תקעו, וא"כ היו המים נפסלים בלינה, ואולם מר זוטרא האחרון מפרש שם שואבה ע"ש ושאתם מים בששון, ותגרסא חשוכה ע"ש שהיא מצוה חשוכה, עכ"ד.

והנה מ"ש שהשמחה, עקרה" בהדלקה, לא ידענא מאי קאמר? דנהי שהיתה שם הדלקה כמבואר במשנה, אבל מנ"ל שעיקר השמחה היתה ההדלקה, ואדרבא הלא י"ל שעיקר השמחה הוה החליל, דהלא נזכר במשנה להדיא, החליל חמשה וששה זה החליל של בית השואבה, ואם כדבריו יותר הי' לקרותו, "בית החליל", אלא פשוט שאין ראוי לקרא את המקום בשביל תשמישי ותכסיסי השמחה, רק בשביל עיקרה, וכל עיקרה לא נתקנה אלא בשביל נסוך המים בתמיד החג שחרית. והנה בית השואבה איננו תואר לשם שמחה, ר"ל שהשמחה קרויה בית-השואבה, כי לא יתכן לקרוא שם שמחה בתואר בית, אלא הנכון בפירושו שהמקום שהיו עושין שם השמחה היה נקרא בית השואבה (רמז"ס נפיק"מ ריש פ"ה ע"ב) וז"ל: ובית השואבה שם המקום שהיו מתקנין לשמחה, וקראי לו זה השם משום ושאתם מים בששון. ע"כ, וכן העתיקו אא"ז התו"ט.

ומ"ש, וכזה יפרש כו' ונראה ברור שהוא טעות וצ"ל השובה. כו' ואולם מר זוטרא האחרון כו" הנה בתחילה הייתי סבור ש"ש שהוא טעות, ר"ל משנת המעתיקים או טעות הדפוס, ולבסוף ראיתי שכתב ואולם מר זוטרא האחרון משמע מדבריו

מדבריו שדעתו שטר זוטרא טעה? אבל לדבריו מוכרחים
לומר שגם רב נחמן טעה; דאמר רב נחמן מצוה חשובה
היא וכו'.

ומ"ש שלא היה ברור בידם, והביא ראיה מן הירושלמי
שאמרו שמשם שואבים רוח"ק כו'. אין מזה ראיה כלום,
ומכאור הוא שפיר ע"פ מ"ש שם המהרש"א בח"א, ח"ל:
ווא' בירושלמי כו' ע"ש ושאבתם וגו', ונראה דגם לפי
הירושלמי מהאי קרא ילפינן דבעינן שמחה בנסוך המים,
כדאמרינן בפ' לולב וערבה, אלא דה"ק בירושלמי כיון דעיקר
המצוה היא נסוך המים, ושאיבת מי שלוח צורך נסוך הוא,
דקתני לעיל נסוך המים כיצד כו' ה' ממלא מן השלוח כו'
ולמך נקרא מקום השמחה שבעזרה בית-השואבה, הו' ליה
למקרי בית-נסוך, וקאמר משום שע"י השמחה שהיתה שם ע"י
הנסוך היו שואבין רוח"ק כו' כדאיתא בירושלמי, ומייתי לה
מקרא ושאבתם מים וגו', דבקרא נמי כו' לא ה"ל למכתב
ושאבתם אלא נסכו כו', הרי במלה ראיתו מן הירושלמי לגמרי.
ומ"ש ובהו' היטיבו להקשות כו', אומר אני שג"כ היטיבו
ההו' לתרץ שם (ועיין ע"ס).

ונ"ל שר"ג הנורם במשנה חשובה, סובר ממש כמירוש
הירושלמי, משום השיבות רוח"ק, ויתבאר שפיר לפי פי'
המהרש"א ז"ל, וראיה לדבר, שכן לא היו עושין אותן אלא
חסידים ואנשי מעשה ולא עמי הארץ וכל מי שירצה, אלא
גדולי חכמי ישראל וראשי ישיבות ומנהדרין והזקנים (ע"ס פ"ט
מ"ד נמו"ס ע"ס) אבל כל העם האנשים והנשים, כלם באו
לראות ולשמח (רמנ"ס סוף ס' לולב). נמצא לפ"ז שגרסת
השוכה יותר מכאורה במשנה מההולקה [שאינה] מעיקר
המצוה

המצות, ומי שלא ראה פירוש שמתת בית-השואבה לא ראה שמתה מימיו.

ה

ולרשע אמר אלהים מה לך
לספר חוקי וגו' (מקלס ל' פ"ז).

והנה בכל זה יצאתי ידי חובתי, להשיב בדרך כלל, להמבקרים בשאט בנפש את ספרי קדשינו, ולא באתי בזה רק להשקיט המית רוח ילדי בניי, אלה אשר לא מלאו כרסם עוד בתלמוד ופוסקים ויתר הלמודים והחבמות, אבל ללומדים הצדיקים אשר בנו, כ"ו אך למותר, כי כבר נשנו ונאמרו טענות ומענות כאלה, מן הפושעים שבכל דור. וכבר ידועים המה וגלויים תשובות המישיכלות אשר השיבו בכל עת חכמי הומן, וכל הרוחות שבעולם. לא יזיו אף קצו של ילד מן התלמוד ומן הש"ע הקדוש.

והנה המבקרים הרפשים, המתפשים למצא עלילות על התלמוד והש"ע מהם עצמם, ומתפארים בנפשם לגלות פנים בתורה שלא כהלכה, ע"ד פלפול לקנטור, ואומרים (פסחים כ"ח.) כפא דחמא נגרא בגוה נשרוף חרדלא. עליהם כבר אמר אסף: „ולרשע אמר אלהים מה לך לספר חוקי" (כי מה שאתה הוגה בהם לא לתלמוד הוא או ללמד, רק כאדם שמספר סכום פעות אם כנים המה?) „ותשא בריתי (תורתני) (דש"י) „עלי סיד" (ולבך בל עמך (ביאור) כלומר מתורתני תלמוד

תלמוד לשקר), ואתה שנאת מוסר ותשלך דברי אחרים, סוף שלחת ברעה' (חששי ולא תכבשנה מדבר רע (ניאור) וקנטורים וליצנות. „תצמיד מרטה' (תחבר ותרכיב דברי רמיה (ניאור) להביא את המאמרים בזיוף שלא כצורתם). תשב באחד תדבר" (הדינים וההלכות). „כבן אמך תתן דוסי" (המנהגים, ותבוש כי זקנה אמך) „אלה עשית והתרת" (אתה עשית, ואני התרשתי לבלי ענות כסיל כאולתו), דמית היות אהיה כמך, אוכיחך ואערכה לעניך" (כלומר חשבת שאצוה לצדיקים להבנס עמך בדברי וכוהים, אבל להם אמרתי אל תתחרו במרעים) (והיו"ת אהי"ה יש לבון בו ע"ד המחקר, שהרשעים חושבים שהקב"ה כביכול נתן הוא תחת הזמן). „בינו נא זאת שוכחי אלוה סן אטרופ ואין מציל" (ודעו גודל העונש סן החוטא ומחטיא את הרבים), „זוכח תודה ונו', ושם דרך אראנו בישע אלהים" (להיות לנו תשועה מן המינים המונין אותנו).

והנה במרס אצא מאת פניך קרא נכבר! אשר ככר ידעתי כי תכרכני נפשך, באשר מצאת הפעם תשובות משיבות-נפש, לרוב הדברים אשר גבבו עלינו המערערים, הנני לסיים דברי במאמר אחד הנאה לענין, אשר בארתיו ע"ד צחות—הדרושי (האמילעמיש), וידעתי כי ינעם גם הוא לנפשך.

(כמונות קי"ג) „דור שבן דור בא קטגוריא בת"ח", ופירש הערוך ורש"י ז"ל הרבה מסטינים ומלמדים חובה יעמדו עליהם, כמו בעו"ה בחר הזה שרבו הלצנים לחרף את הרבנים באיזה מכ"ע בפרהסיא, אשר בחרו לזה סגנון לשון התלמוד וארמית, כמו „ארבעה אבות נזיקין" וכמו שהעיון לכנות את הרב הג' מקייראן בשם הרב המחמיר בקטניות, ויתר דברי לצנות.—

ויל"ד

ויל"ץ לדבריהם יותר ה' ראוי לומר „קטגוריא על ת"ח" ולדעתי
 יתכן לומר שהוא מלשון יגית Kategorie (ראם בעתידם-
 פאך, דיא קלאססע). ובהקדם נ"ל לומר, שבאיזה מקומות,
 שבא ברז"ל הלשון, דוד שב"ד בא"י יתכן לפרשו דוד שראוי
 לב"ד שיבא, יען שכל זמן שישראל עושין רצונו של מקום,
 אין כ"כ מן ההכרח שיבא ב"ר, אבל אם יקרה דוד פרוץ
 מרובה על העומד, אזי חלילה אם לא יבא ב"ר, ונדרו כל
 משפחות ישראל חלילה באפס תקומה, לכן אמר ר' זירא
 אמר ר' ירמיה, דוד שב"ד בא"י כלומר איזה דוד שראוי לבא
 בו ב"ר, דוד שנחלקו בו ת"ח לקטגורים ולכתות שונות—
 כמו במדרנו זה מע"ה שנחלקו בני מדינת אונגארין לקאטע-
 גאריים; הארותוהוקסים והריפורמים, וכן אספת העדה אשר
 בקאססעל— „כי אמריתה קמיה דשמואל" אמר צירוף אחר
 צירוף ר"ל רעפארם אחר רעפארם, נגזר מן לשוא צרף
 צורף, שנאמר ועוד בה עשיריה ושבה והיתה לבער" „חני
 רב יוסף בוזוי ובוזוי דבוזוי" פירש"י שוללים אחר שוללים,
 כלומר שמבקשים לעקור את הכל, תורה, תלמוד, והש"ע!
 „אמר רב חייא בר אשי אמר רב עתידין כל אילני סרק
 שבא"י שיטענו פירות, שנאמר כי עץ נשא פרוי חאנה וגפן
 נתנו חילם"—נראה שייכות הסמיכות לזה (עיין חוס' ד"ה עתידין)
 להורות לנו שאף אם חלילה לא יבא עוד בן דוד בדור
 הפרוץ הזה, מ"ם לא תשתכח התורה חלילה, ועתידין כל
 אילני סרק שבא"י, ר"ל המחזיקים בדת ישראל למען פירות,
 להיזח מן המנצחים על הקרזים, וכמו שראינו בדוד דהו
 שגם יושבי ברלין אחרי מות עליהם (בחורף בירח שבט
 העבר) רבינו הגאון הצדיק ר' אלחנן ראזענשטיין ז"ל, העריכו
 מכתב בקשה לבקש להם מראשי העדה רב אורתודיקסי

וכמו

וכמו שקראנו בשמחה האזהרה „דיא ווארנונג“ אשר הוציא
לאור החכם הצדיק דאקטאר שטערענהיים נ"י, בשם אחיו
המתווקים בדת הישנה.—וגם אנתנו הננו דוברים בשם ה'
צבאות, ובשם יראיו, הישרים והתמימים, לכבוד התורה
ולומדיה, בשם אחינו המתווקים בדת הישנה.

קוונא בירח תליתאה התרכ"ט לב"ע.

יצחק בלא"א הרב הג' ר' אליהו מרגליות ז"ל.
